

סימן ה' חזקת כהונה (לא ע"ב)

א. קושיא על האוקימתא בגמ'

איתא בגמרא (לא ע"ב-לב ע"א):

רבי יהודה אומר: אין מעלין לכהונה על פי עד אחד: אמר ר' אלעזר: אימתי? במקום שיש עוררין, אבל במקום שאין עוררין – מעלין לכהונה על פי עד אחד; רבן שמעון בן גמליאל אומר משום ר' שמעון בן הסגן: מעלין לכהונה ע"פ עד אחד... והכא במאי עסקינן? כגון דמתזקינן ליה באבוה דהאי דכהן הוא, ונפק עליה קלא דבן גרושה ובן חלוצה הוא ואחתניניה, ואתא עד אחד ואמר דכהן הוא ואסקיניה, ואתו בי תרי ואמרי דבן גרושה וחלוצה הוא ואחתניניה, ואתא עד אחד ואמר דכהן הוא...

ולכאורה קשה, מדוע הגמ' מעמידה את מחלוקת התנאים במקרה כה מסובך. הרי יותר פשוט היה לומר שעד אחד היום ועד אחד למחר, ונחלקו התנאים האם מצרפין עדותם או לא?

ב. תירוץ לקושיא וראיה מדברי הקצה"ח

ויש לומר: קיימא לן מדאורייתא, שעד אחד נאמן באיסורין¹. אמנם "מעלה עשו ביוחסין" (כתובות יג ע"א ועוד), ומדרבנן צריך בדינים אלו שני עדים².

אך מ"מ יש הבדל בין דינים שבהם חיוב שני עדים הוא מן התורה, לבין דינים שצריך רק מדרבנן; כאשר מדאורייתא צריך שניים, יש חומרות רבות שנוהגות בעדים אלו, כגון: איסורי קרובים, אין עדות לאישה ועוד. אמנם כאשר צריך שני עדים מדרבנן, מקילים יותר בדינים אלו³.

¹ יבמות פח ע"א, גיטין ב ע"ב ועוד. וברמב"ם פ"א מהל' עדות ה"ז, ופ"י מהל' שחיטה הי"ד.

² וכן לעניין תרומה שנלמדת מדין יוחסין.

³ ואפ' לפי דברי הגמ' (גיטין ב ע"ב) שב"איתחזק איסורא" צריך שני עדים בכל דיני איסורין (כגון באשת איש, דבאיתחזק איסורא הוי דבר שבערווה ואין דב"ש פחות משניים) מ"מ זה בלי החומרות שיש כאשר חיוב שני עדים הוא מדאורייתא.

ממילא מבואר, שאם הגמ' הייתה מעמידה במקרה שבא ע"א היום וע"א למחר, לכ"ע היו מצטרפים, כיוון שכל הדין שצריך שניים בכהונה הוא מדרבנן בלבד, וכיוון שכך – מקילים שמצטרפין. לכן האוקימתא היא דווקא במקרה שהגמ' מעמידה.

ראיה לדבר, מהא דאיתא בגמ' בכתובות (דף כד ע"ב):

איבעיא להו: מהו להעלות משטרות ליוחסין? היכי דמי? אילימא דכתיב ביה אני פלוני כהן חתמתי ער, מאן קא מסהיד עילויה? לא צריכא, דכתיב ביה אני פלוני כהן לויתי מנה מפלוני וחתימו סהדי, מאי? אמנה שבשטר קא מסהדי, או דלמא אכולה מילתא קא מסהדי? רב הונא ורב חסדא, חד אמר: מעלין, וחד אמר: אין מעלין.

והקשה הקצות החושן (סי' כח סק"ד)⁴: הרי גם אם העדים התכוונו להעיד על הכל מ"מ הוי "מפי כתבם", וקי"ל⁵ דבעינן "מפיהם" ולא מפי כתבם? ותיירן, וז"ל:

ואפשר דכיון דכל המשפחות בחזקת כשרות ואפילו עד אחד נאמן באיסורין לענין יוחסין אי לאו משום דעשו מעלה ביוחסין וכמבואר שם בתוס' (כתובות כד ע"ב, ד"ה "אבל אינו נאמן") ור"ן (כתובות י ע"ב בדפי הרי"ף), א"כ אינו אלא מעלה דרבנן, ובמידי דרבנן הכשירו מפי כתבם וכמ"ש ברמ"א (ח"מ סי' מז סע"ז) לענין קיום דסגי מפי כתבם⁶.

מוכח מדבריו להדיא, שכאשר צריך שני עדים רק מדרבנן, לא קיימים בזה הדינים שיש בדאורייתא.

ולפ"ז מובן מדוע הגמרא העמידה בשני עדים שהעידו שאינו כהן, וכך השניים האחרים, שהעמידוהו בחזקת כהן צריכים שתהיה עדותם כשרה מן התורה.

ג. מח' ראשונים – על סמך איזו חזקה מעלין לכהונה

על איזו חזקה מעמידים אותו לומר שהוא כהן?

הרשב"ם (ד"ה "דר"א סבר") מבאר:

⁴ וע"ש באורך בביאור שיטות הראשונים בדין "חותכין דיני ממונות בעדות שבשטר" (קושיותו זו היא לפי כל שיטות הראשונים חוץ משיטת ר"ת).

⁵ יבמות לא ע"ב, גיטין ע"א; רמב"ם פ"ג מעדות ה"ד ופ"ח ה"ח, שו"ע ח"מ סי' כח סעי"ג, סי' מו סעי"י, ועוד.

⁶ וע"ע שם בקצות שתירץ תירוצ' נוסף.

על פי ב' עוררין ובדין הורדנוהו, דבכל מקום האמינה תורה שנים תו לא ליסקי ליה על פי עד אחד זה השני אף על פי שיש לצרפו עם הראשון ולהכשירו לזה, דאוקי תרי לבהדי תרי ואוקי גברא אחזקיה דכשרות קמייתא דהוה מוחזק לן באבוה דכהן הוא, וגם הכשרנוהו תחלה על פי עד אחד קודם שבאו עוררין.

כלומר, אע"ג שיש תרי ותרי מ"מ מעמידים אותו אחזקה קמייתא שהוא כהן.

הרמב"ן⁷ דחה פירוש זה, כיוון שכל מה שאומרים שיש חזקה קמייתא, זה רק כאשר מעיקרא ודאי היה הדבר כך ועתה נוצר ספק, כגון: יין שיש ספק אם גוי נגע בו או לא, שמעמידים אחזקה קמייתא, שודאי היה כשר בתחילה. אך כאן הרי יש ספק אם בכלל הוא היה כהן מעולם, ובזה לא מעמידים על חזקה קמייתא.

וצ"ל, דלשיטת הרשב"ם גם בכי האי גוונא, שהיה מוחזק לבי"ד שאותו כהן הוא כהן כשר, הויא חזקה. דהיינו שחזקה דמעיקרא איננה דווקא במקום שבו המציאות הייתה וודאית בעבר, אלא בכל מקום שלבי"ד היה מוחזק הדין באופן מסוים קודם שהתעורר הספק, יש בזה משום חזקה.

הרמב"ן ועוד רבים⁸, ביארו את החזקה כאן באופן אחר מרשב"ם. לפי דבריהם אזלינן בתר חזקתו של האב, שהרי אביו של הכהן הנידון הוא ודאי כהן כשר. ומדברי הרמב"ן מוכח שחזקתו של האב מועילה לגבי בנו. והביאור בזה הוא שהבן נחשב כהמשך של אביו לעניין יוחסין, וכל מציאות שהייתה ברורה לגבי אביו מועילה אף לגבי הבן על מנת להכריע הספק.

אך קשה על דברי הרמב"ן, שהרי לפי דבריו לכאורה היה ראוי שכל הנושא שתוקית, שהיא ספק ממזרת, הולד יהיה כשר, שהרי הבן הוא ספק ואביו הוא ודאי כשר, ואם חזקת האב מועילה לגבי הבן אז תועיל גם כאן על מנת להכשיר את הבן, ואנן קי"ל⁹ דבכה"ג הבן הוא ספק ממזר!?

ונראה, שיש לחלק בין המקרים. בנידון דידן, אמו של הכהן אינה לפנינו, ובאים שניים ואומרים שהם יודעים בוודאות שהיא גרושה או חלוצה, ומכיוון שההורה היחיד של הכהן שנמצא לפנינו הוא אביו, אזלינן בתר חזקתו. אך אילו הייתה האישה לפנינו, אף הרמב"ן וסיעתו היו מודים שוודאי אין להחזיקו בכשרותו, דמאי חזית

⁷ בקצרה בב"ב לב ע"א ד"ה "הכא במאי עסקינן", והאריך בזה בכתובות כה ע"ב ובקידושין עו ע"א, ע"ש.

⁸ כמו הרמב"ם בפ"כ מהל' איסור"ב הט"ז, וכן הטור באה"ע סי' ג, והשו"ע שם סע"ו-סע"ז.

⁹ קידושין עד ע"א. רמב"ם פט"ו מהל' איסור"ב הל' לג. טור אה"ע סי' ד, ושו"ע שם סע' לו.

להעמידו בחזקת אביו ולא בחזקת אמו? אבל בנושא שתוקית אמו של הבן נמצאת לפנינו, ולכן אין להעמיד את הבן בחזקת אביו.

ד. ביאור פירוש הרשב"ם

וצ"ב בפירוש רשב"ם: מדוע מחזיקים אותו כדברי העד אחד – שאומר שהוא כהן, ולא נחשוש לדברי השניים שאומרים שאינו כהן. אדרבה – שניים עדיפים מאחד? והנה, ברשב"ם לקמן (מג ע"ב) כתב דברים דומים, ועל פי דבריו שם נוכל ליישב את דבריו בסוגיין.

בסוגיא לקמן מבואר, שבמקום שאדם הביא שני עדים להעיד ששדה מסוימת שייכת לו וב"ד הורידו אותו לאותה שדה, ולאחר זמן באו שני עדים והעידו שהשדה שייכת לחבירו, הדין הוא ד"היכא דקיימא ארעא תיקום", דהיינו, שהשדה תישאר בידו של הרשון.

וברשב"ם שם (ד"ה "ואי בעית אימא") הקשה מהא דמבואר בריש פרק חזקת הבתים (דף לא ע"א) שכאשר באו שני עדים והעידו ששדה הייתה של אביו של ראובן והורידו ב"ד את ראובן לשדה, ואח"כ באו שני עדים והעידו שהשדה הייתה של אביו של שמעון, הדין הוא שמוציאים את ראובן מהשדה, וכל דאלים גבר, ולכאורה לא ברור מאי שנא מנידון דידן?

וביאר הרשב"ם, וז"ל:

...היינו טעמא משום דכיון דשניהם באין יחד לדין ושני בעלי דינין יש להן עדים לא היה לב"ד להחזיק לאחד יותר מחבירו אלא כל דאלים גבר הלכך הדר מסלקינן ליה ויהו כבתחילה וכל דאלים גבר דשלא כדין הורידוהו לאחד מהן בקרקע אבל הכא שמעון ויהודה אינן באין לדון זה עם זה... וכיון דמן הדין אנו מחזיקין ליהודה בהאי שדה כשיבא שמעון לריב עמו דיינינן אוקי תרי לבהדי תרי ואוקי ארעא בחזקת יהודה.

מבואר בדבריו, שכל שבאו העדים יחד לב"ד, אין לב"ד להחזיק את האחד קודם שיבררו את דברי השני, וממילא אם הורידו ב"ד את האחד על סמך עדיו לפני שמעו את דברי העד השני, הוי שלא כדין ואין זה נקרא חזקה, אך במקום שבתחילה באו רק עדי ראובן לפני ב"ד והורידוהו על פיהם לקרקע, הויא חזקה.

ולפ"ז, מבוארים היטב דברי הרשב"ם בסוגייתנו: כאשר בא עד אחד ומעיד כנגד הקול, מבחינת ב"ד זהו סוף הדיון, ועל כן מה שמחזיקים אותו ככהן זו חזקה ממש.

אך לאחר שבא שני עדים והעידו שהוא בן גרושה או חלוצה, מבחינת ב"ד הדיון נשאר "פתוח", שהרי ביד הנידון להביא עד נוסף שיעיד שהוא כשר, וזה דומה למקרה שבו באו שתי כתני העדים יחד, ומה שמחזיקים אותו לאחר מכן כחלל אינה חזקה, אלא מצב ביניים.

ויש לברר, מדוע הוצרכה הגמרא לומר שבתחילה היה קול ורק לאחר מכן בא עד אחד, הלא לכאורה היה הדיון דומה אף אם לא היה קול לפני העד הראשון.

ונראה, שאילולי היה קול בתחילה, בזמן עדותו העד הראשון לא היה מעלה ומוריד מהמצב הקודם. וכפי שהכהן היה כשר לפני העדות, כך הוא כשר אף לאחר עדותו, ומכיוון שהעד הראשון לא היה מועיל כלום, ממילא הוא אינו יכול ליצור חזקה על מנת להכשיר את העד (שהרי בזמן עדותו לא היה משמעות לדבריו).

ה. ביאור פירוש הרמב"ן

יש להקשות על פירוש הרמב"ן: משמע מדברי הגמ' בתחילה, שכאשר יש קול נגד חזקה – הקול גובר על החזקה¹⁰, וא"כ מדוע במסקנה הגמ' אומרת שכאשר יש תרי ותרי החזקה עדיפה?

כדי לבאר, יש לברר מהו גדר "תרי כמאה":

קי"ל (יומא פג ע"א, שבועות מב ע"א) דתרי כמאה. כלומר, נגד שני עדים אין שום הוכחת נגד. וכ"כ הרמב"ם (פ"ב מהל' איסור' ב ה"ז, פ"ד מהל' זכיה ומתנה הי"ב, ועוד) והש"ע (אה"ע סי' ג סע"ז, חו"מ סי' עא סע"א, ועוד).

וכתבו תוס' בב"ב (לא ע"ב ד"ה "וז") וז"ל:

תימה, בין לרב הונא בין לרב חסדא נהמנינהו לבתראי במיגו דאי בעי פסלינהו לקמאי בגזלנותא, ומיהו במיגו דאי בעי הוי מזמי להו ליכא להמנינהו דיראים להזימן פן יוזמו גם הם? ונראה לי דמיגו במקום עדים לא אמרינן, דמיגו לא יוכל לסייעם יותר משני עדים, ואפ"י היו עמהן ק' עדים אין נאמנין דתרי כמאה...

מוכח מדבריהם, שא"א להעמיד את העדים שיש להם מיגו נגד העדים שאין להם מיגו, כיוון דתרי כמאה ואין שום הוכחה נגד עדים.

כאשר יש תרי ותרי – שום הוכחה לא תעזור להכריע. כגון, אדם שיבוא לגבות חובו מהלווה ע"י שטר חוב, הלווה לא יוכל לטעון פרעתי משום שהמלווה יאמר לו "שטרך

¹⁰ מדברי הגמ' "ונפק עליה קלא דבן גרושה ובן חלוצה הוא ואחתנינה".

בידי מאי בעי". ובמקרה שאין שטר אך יש עדים שפרע ועדים שלא פרע – העדים שאומרים שלא פרע אינם מועילים, כיוון שאין ראיה נגד העדים שאומרים שפרע, ואין כאן שום חזקה.

אך כאשר שניים אומרים שהתקדשה ושניים אומרים שלא, או שנים אומרים שהוא כהן ושנים שלא, כאן החזקה כן מועילה. ומדוע? הרי אין שום הוכחה נגד עדים?

רע"א (ב"דרוש וחיידוש", כתובות כ ע"א) מבאר את יסוד המחלוקת האם תרי ותרי הוא ספיקא דאורייתא או דרבנן: מ"ד דתרי ותרי זהו ספיקא דאורייתא סובר שחזקה היא בגדר בירור, דהיינו שהיא פועלת כהוכחה. ממילא, אין היא מועילה נגד שני עדים שהרי שני עדים הם ההוכחה המרבית. אך מ"ד שתרי ותרי זהו ספיקא דרבנן, סובר שחזקה היא "הנהגה" (דרך התמודדות הלכתית עם מצב שאיננו ברור¹¹), ולכן היא לא שייכת באותו מישור של שני עדים, משום שהחזקה אינה באה להוכיח בבת-אחת אלא רק ללמד כיצד יש לנהוג, ומהתורה ה"א שנלך אחרי החזקה.

כאשר יש חזקה קמייתא, היא כן מועילה נגד עדים. כיוון שכל הדין שאין הוכחה נגד עדים (דתרי כמאה), זה רק לגבי הכרעה, כיוון שא"א להכריע. אך חזקה אינה הכרעה אלא היא רק אומרת לנו מה לעשות. כלומר, שבמקום שאין ידוע מה הדין בגלל שיש ספק, החזקה מורה לנו כיצד לנהוג. ואפ' נגד תרי ותרי¹².

ממילא מובנת סברת הרמב"ן, שאע"פ שהקול גובר על החזקה, מ"מ כאשר יש תרי ותרי (שזו מסקנת הסוגיא), החזקה אומרת לנו מה הדין. אמנם הקול אינו מכריע, כיוון ששום דבר אינו מכריע נגד תרי ותרי, אך החזקה כן מבררת את הדין ואזלינן בתר חזקת אביו שהוא כהן.

באור נוסף בשיטת הרמב"ן: אפשר לומר בדברי הרמב"ן באור נוסף, אע"פ שאין בו צורך.

הגמרא מבארת דבתחילה היה קול ואח"כ בא עד אחד, ובפשטות הבאור ב"קול" הוא שבתחילה באו עדים ואמרו ששמעו מעדים אחרים שאמו של הכהן הייתה גרושה או חלוצה. נמצא, ש"קול" הינו עדות ממדרגה שנייה (כעין "עד מפי עד" שדרגתו פחותה¹³), ולפ"ז פשוט שבמקום שיש עדות של ממש אין שום משמעות לקול, שהרי "תרי כמאה", לעומת זאת חזקה זהו עניין אחר לגמרי, ולכן יש בכוחה להועיל אף בתרי ותרי.

¹¹ ע"י לקמן סימן ו' בעניין פלוגתות דרבה ורב יוסף, סעיפים ג-ה.

¹² אמנם, יש חזקות שהן רק חזקות של ראיה, כגון שאין אדם פורע תוך זמנו (ב"ב ה ע"א), וזה באמת לא יעמוד נגד תרי ותרי.

¹³ ע"י שבת קמה ע"א, סנהדרין לז ע"א ועוד.

וזה לפי התירוץ השני בתוס' (שהובא לעיל), שכתבו: "דלא שייך מיגו, דאין דעת שניהם שוה, ומה שירצה זה לטעון לא יטעון זה". דהיינו, שמועיל מיגו בתרי ותרי כדי להכריע, אך קול אינו מכריע משום שאינו עדיף מעדות גמורה.